

Törések és átalakulások: kérdések a frankofon irodalmak jövőjéről Az Észak-Dél tengely

Franciaországon kívül, francia nyelven íródo alkotásokat, melyek a nyelvi mintát adó országot szoros vagy kevésbé szoros gyűrűként fogják körül, Olaszországban „feltörekvő irodalmaknak”, máshol belga francia irodalomnak, új irodalmaknak vagy perifériás irodalmaknak nevezik – szükségképpen párizsi centrumhoz viszonyítva. Ez az Észak-Amerika, Kanada, a Maghreb-országok és a szubszaharai térség és a Közel-Kelet fonta kört kelet felől Ázsia zárja be. Egymással összetartó egységekről, olyan irodalmakról van szó, melyeket makacsul a francia hatszöghöz képest határoznak meg. E „holdudvar-irodalom” léte a központi magot értékeli fel, amely egy mozgásban lévő francia irodalom meghosszabbítása, az élő, fejlődő kultúra szimbóluma.

Vajon ezek az aleggységek másodlagos áttételek vagy a G. Deleuze által vizsgált minoriter jelenségek lennének? Vagy inkább teljes jogú irodalmakról kellene beszélünk, melyek elismerésre méltóak és folyamatos fejlődésben vannak?

Nem kétséges, hogy kezdetben ezek az irodalmak az egykori anyaország hatása alatt álltak, ahhoz viszonyítva léteztek. A kritika ekkor gallocentrikus vagy európacentrikus irodalmakról beszélt. Képviselői a francia nyelvvel egy időben elsajátított modelleket követték. Mindenek előtt azonban elvesztették eredeti kulturális gyökereiket. „Problèmes noirs, littérature rose”, írta A. Bityi, a később Mongo Béti álnéven működő költő az ötvenes évek elején. „Peau noire et masque blanc” ironizált Frantz Fanon, az algériai állampolgárságot szerzett martinique-i, miközben Albert Memmi „Le Portrait du colonisé précède du Portrait du colonisateur” című tanulmányában a kulturális és irodalmi elidegenedés elméletét erősíti meg.

Hirtelen azonban nyilvánvalóvá válik egyfajta fejlődés: a kérdéses irodalmi szövegekről beszélve egyre nyilvánvalóbb, hogy autonóm egységekről van szó. A főként párizsi központi kiadványtól és könyvterjesztéstől távol élő írók láthatóan visszafordulnak saját kultúrájukhoz, ősi kultúrájuk örökségét vállalják fel eredetiségükkel és újszerűségükkel. Végül egy újszerű átértelmezés hangsúlyozza hitelességüket és sajátosságaikat. Az irodalmi művek a nemzetek sorsát és a társadalmak problémáit veszik kézbe. A XV. Lajos által elveszített québec-i francia királyság, az időlegesen francia protektorátus alatt létező államok, mint Marokkó vagy az egykori gyarmat, Algéria, a francia gyarmatbirodalom valamikori területei: szubszaharai Afrika vagy az Indokínai-félsziget saját történelmükhöz kötődő irodalmat hoznak létre. Ezen országok felszabadulása nem jelenti a regény felszabadulását: a gyarmatosok távozásakor a helyiek irodalma nem követi őket azonnal; írásaikat egyfajta

helybéliség jellemzi. Ezek a még nem nemzeti irodalmak emberi sajátosságok, szellemi habitusok kifejezői lesznek és jellegzetes kollektív képzeletet hoznak felszínre.

MAGHREB Minden területnek megvannak a maga sajátosságai. A Maghreb az adoptált nyelv országának közelében található, csupán a Földközi-tenger választja el őket egymástól. Arabofon és frankofon, azaz egymással ellentétes alkotói terek tarkítják. A szavak írásos művészete a felváltva üldözött két nyelv között öröklődik és drasztikus törések szövik át: tegnap még kizárták az arabot az iskolákból – például a Francia Algéria idején –, míg napjainkban az arab integráció hívei teszik ugyanezt a francia nyelvvel.

ALGÉRIA Algériában az irodalom magán viseli a szakítások árnyékában megélt fájdalmas múltat. Az első szakítás akkor következett be, amikor az iszlám hódítók először próbálták megsemmisíteni az „animista”, paraszti és „pogány” civilizációt – ahogyan erről Maryse Condé „Segou”-jában (1984, 1985), a történelmi szempontból gazdagon dokumentált regényszerű elbeszélésben olvashatunk. Az ősi, iszlám előtti gyökerek néhány modern írásban – Rachid Boudjedra: „La Répudiation (1969) vagy Nina Bouraoui: „La voyeuse interdite” (1998) – ismét felszínre kerülnek. A következő szakítást a XIX. század közepén a francia hódítás hozza meg, melynek célja tengerentúli megye létrehozása (ürügyül pedig az algéri bej legyezőcsapása szolgál). Újabb törést okoz az 1954-es Vörös Mindenszentektől és az FLN 1962-től az eviáni szerződésekkig tartó felszabadító harcai. Az országban ezt követően számos Moszkva-barát vagy más kormány váltotta egymást. A társadalom belső szétszakítottságáról ma francia nyelvű írói is vallanak. Feszültség-szülte, viharvert irodalom az algériai. Közös jellemzője lenne ez a frankofon irodalmaknak?

Kateb Yacine, a „Nedjma” című álomszerű regény szerzője, a „Polygone étoilé” színházról szóló írásaiban kitöréssről és szenvedésről ír. Mohamed Dib más hangon idézi meg a történelem tragédiáinak beférkőzését az egyén sorsába. „La grande maison”(1952), „L’incendie (1954), „Qui se souvient de la mer (1962) című művei nem állnak távol a realitásoktól. „Le métier à tisser” regénycím szövevszéklet jelent s így szimbolikusan a kultúrák kereszteződésére utal; olyan keveredésre, amely hadat üzen az e tanulmány címében említett töréseknek.

Rachid Boudjedra pályafutása a közös sors egyes állomásait követi nyomon: az 1969-ben megjelent „La répudiation”-tól és az 1972-ben kiadott „L’insolation”-tól a szabadságharcosokkal való azonosulásig jut el. „Les mille et une années de nostalgie”, „Le vainqueur de coupe”, „Le démantèlement” című művei előzik meg a „FIS de la haine”-t, melyet már a jelenkor feszültségei ihlettek.

Elemzői azon igyekeznek, hogy egymásba kapcsolják az író életének egyes eseményeit. A „Timimoun” áttételesen önéletrajzi írás és szimbólumokban gazdag. Felboncolt, meggyalázott francia nyelvvel találkozunk az előbbi regényekben, amely letisztult, világos és megrajzolt nyelvezetté alakul a Timimounban, ebben a szintetizáló műben. Az arab nyelv felé tett kitérőjét, „La pluie” címmel később franciául is kiadta. Ez a mű nem kevés problémával kecsegteti a koncra éhes szövegkritikusokat.

Yasmina Khadra testesíti meg a férfi-női kettős identitás, a nem kérdését: az író a közelmúltban megjelent „L’écrivain” című regényéből (Párizs, Julliard, 2001) tudhattuk meg, hogy a szerző valójában férfi és katona. E művet számos regény előzte meg, a „De l’autre

côté de la ville"-tól (1988) az „A quoi rêvent les loups”-ig (Pockett, 2001). Bisexualitás és a nemiségen belüli kettősség újabb szakítások felé nyit utat.

Assia Djebbar különböző korszakokat köt össze. Többek között, a Delacroix-festmény ihlette „Femmes d’Alger dans leur appartement”, a „Les femmes du mont Chenoua” – fejezetcím és egyben egyik filmjének címe, ahol a „Voix et murmures” megjelenését jelenti be – vagy a „L’amour, la fantasia” című novelláskötet szerző(nő)jeként vált ismertté. A „Vaste est la prison”-ban a felszabadulás történetét foglalja össze; nemrégiben pedig a „Blanc de l’Algérie” figurája készleti reagálásra, mielőtt a „Nuits de Strasbourg”-ban újszerű erotikával átítatott sorait publikálja. Manapság a női írók, a diaszpórában élő emigránsok francia nyelven lázadnak anyáik ellen, akik felvállalták az elnyomott szerepét és az apák ellen, akik zsarnokként uralkodtak rajtuk. Lidércnyomás, rögeszmék és remények, melyek áthatják Nadia Ghalem, Malika Mokeddem, Nina Bouraoui és sok más író műveinek sorait. A nyelvet adó hazával való szakítást belső szakítások teszik még súlyosabbá.

MAROKKÓ A Népszövetség által egykor francia mandátumterületnek kijelölt Marokkó, e korszakból számos klisé őriz, melyeket a többi között, Driss Chraïbi dolgozott fel. „Le passé simple” (1954), „La civilisation ma mère” (1972), „La mère du printemps” (egy tengerbe ömlő folyó neve...¹) című regényeiben az elsődleges, azaz marokkói kultúrában a képmutatást, az adoptált nyelv hazájával, Franciaországgal való kapcsolatban pedig a szakadékokat leplezi le vakmerően. Detektívregényeivel derűtséget kelt. Végül a „Vu lu entendu” címet viselő emlékirataiban a múlt egyes fázisait fűzi össze, mintha csak a személyes és a közös élmények törései összeforraszthatók lennének. Abdelkébir Khatibinál a központi problematika a kettős nyelvi és kulturális hovatartozás okozta rossz közérzet („La mémoire tatouée”: 1971, „Amours bilingues”: 1983), melyről két egymással ellentétes megközelítésből is ír.

Tahar Ben Jelloun pályafutásán mennyire tükröződnek vissza a korszak sajátos feszültségei? Ben Jelloun két közönséghez is szól. Párizsban alkotott, s feladatául a marokkói olvasók megnyerését tűzte ki – a honfitársak gúnyos mosolygását pedig nem látta meg. A „Harrouda” (1973), „La réclusion solitaire” (1976), „Moha le fou, Moha le sage” (1978), „Les yeux baissés” (1991), „L’homme rompu” (1994) vagy „La nuit de l’erreur” (1997) a közösség történetébe ágyazódó egyéni sors elemeit jelenítik meg. Befelé forduló írások, melyek a „nagyközönség” megnyeréséért engedményekre hajlanak.

A hozzám leginkább közelálló értelmezés szerint, a Masrek és a Maghreb irodalmait is összekötő emblematikus mítosz a kétneműség mítosza: kettős kulturális, kettős nemzeti tudatot valamint a frusztrált apa által fiúként nevelt leánygyermek kettős szexuális hovatartozását fejezi ki. Az 1985-ben megjelent „L’enfant de sable” című regényben vagy a később, csupán 1987-ben díjat nyert „La nuit sacrée”-ban a mítosz új életre kel: a megkettőzöttség generálja a művek cselekményének sűrítettségét. Mohamed Khair-Eddine a töredékek összeolvadásának intimitását a marokkói tájban találja meg, ahonnan ihletet merít. Így próbálna felülkerekedni a történelmi töréseken és szakításokon?

¹ La mère du printemps szó szerint azt jelenti: a tavasz anyja. A francia nyelvben a tenger (mer) és az anya (mère) homonimák. (a ford.)

TUNÉZIA Tunéziában a zsidó közösségből származó Albert Memmi rajzolja meg a gyarmatosító és a gyarmatosított portréit „Portrait du colonisé, précédé du Portrait du colonisateur” (1957, 2. kiadás: 1973), melyhez Jean-Paul Sartre írt előszót. Tahar Bekri költeményei és lírai prózája dallamosan csengenek: nyugati elemek és saját kultúrájának örökségből kel életre a nagyszerű frigy, Bekri művészete. Az egyszerre két irányban való felfelé haladás, a két kultúra összehangolására törekvés a különféle olvasókban a megtévesztés érzését keltené?

Libanon a mediterrán Közel-Keleten már nem csupán Gibran Khalil Gibrant jelenti: a szinte-egyiptomi Andrée Chéhid, Nadia Tueni, a drúz burzsoázia katolikus sarja is szolgálnak olvasnivalóval. A költő Salah Stétié „Les porteurs de feu” (1974) vagy „L’archer aveugle” (Fata Morgana, 1984) című kötetei a frankofon olvasót ámulatba ejtik. A francia színházlátogatók máig hűek a dramaturg Shéhadéhoz, aki az ötvenes évek párizsi avantgarde színházában alkotott. A sokszínű, ezerarcú irodalmon keresztül magával ragadja az olvasót a mediterrán Kelet.

Egyiptom félreérti és elveti Nawal el Saadawit. Nőorvosi praxisa a valós élmények súlyát jelenti regényeiben. Párizsban a Des Femmes kiadó gondozásában megjelent kötetek, G. Brahimi „Appareillages”-a, az óvatos és racionális feminista figurájának megismertetéséhez járultak hozzá.

Hollósi Szonja alapos vizsgálódásai, a helyszíni adatgyűjtés méltó rangra emelik az újraértékelt szövegeket. A szakadás súlyosbodását vagy az önmagunkkal való megbékélést hozzák-e felszínre kutatásai?

Lassanként felépül a „híd” a szubszaharai régió felé. A rabszolgaság emléke (a Centre de la Méditerranée Moderne et Contemporaine nizzai konferenciája, 2001. május) miatt hosszú ideig az elutasítás légköre jellemezte feketék és arabok viszonyát. Némelyeknek azonban sikerült átlépni a szubszahari térség határait. Az e régióval foglalkozó kutatók közül kimagaslik Samira Douider, Farouk Balghagi vagy Fadela Matbout munkássága.

A SZUBSZAHARAI TÉRSÉG Fekete-Afrikában végnapjait élné a frankofon irodalom? Itt az írás egy hagyományosan szóbeliségre, a le nem jegyzett szövegekre alapuló kontextusban elevenedik meg és ez nem könnyíti meg a kutatók dolgát. Az exofon irodalom magán viseli a helyi ősoktól fennmaradt hagyományok és a gyarmatosítótól tanult nyelv mint a kifejezés eszköze között fennálló feszültséget. „Franciaország a művészetek, fegyverek és törvények bölcsőjének” (Du Bellay) hatása alóli felszabadulás kényszere és az ezzel párhuzamosan létező az eredeti kulturális szubsztrátumban, a hatalmas szóbeli anyakultúrában való önmegtalálás szükségessége újabb kettősséget eredményeznek. A két forrásból való töltekezés pozitív és gazdagító lehet.

Ezen a vidéken a történelmi helyzet az irodalom számára sajátos fejlődési utat diktál. A művészi kifejezés eszközeül választott nyelv hazájával fennálló viszony nem új keletű. Kongóban például már a XIV. században megjelentek az olasz vagy portugál hajósok és misszionáriusok az afrikai partvidéken. Az Indiához vezető tengeri útvonal vagy a szárazföld meghódítása a kapcsolatok korai kiépülését eredményezte. A hármas kereskedelem idején a rabszolgakereskedés és a rabszolgáltatás, az ébenfa kicserélése bővlira e kapcsolat fennmaradását jelentették. A XIX. században éli virágkorát a gyarmatszerzés: kereskedelmi lerakatok, közép-afrikai koncessziós társaságok, a gyászos emlékü, a Kongót az óceánnal

összekötő vasútvonal megépítése vagy a bennszülöttség mint státusz bevezetése a kollektív tudatalattiban mély nyomokat hagytak, amelyek ma is meghatározzák az írók ténykedését.

Mind az első, mind a második világháborúban Franciaország Csádban, csakúgy mint más provinciákon, toborzott katonákat, akik az európai frontokon harcoltak (ld. Kourouma, 2000). A természeti törzsek is hozzájárultak a szövetségesek győzelméhez (ld. Hampaté Ba, 1974). Ezek az események készítették elő a gyarmatosított népek követeléseinek megfogalmazódását. Brazzaville, a Francia Egyenlítői Afrika fővárosa és a második világháború alatt Szabad Franciaország fővárosa terjesztette azokat a szlogeneket, amelyek Afrika-szerte ismertté válták és intellektuális presztízzsel bírtak. A francia nyelvű írórsadalom mindennek tudatában tevékenykedik. Az egykori anyaországhoz fűződő viszony kétarcú: ígézet és elutasítás táplálja. A Fehér nyelve tette lehetővé, hogy a gyarmati helyzet vádbeszéde megírattasson többek között Mongo Béti, Ferdinand Oyono, Sembene Ousmane satirikus regényeiben. H. Lopes, Dongala, Tchicaya U Tam'si, Sony Labou Tansi, Boubacar Diop is ezen a nyelven üzen hadat a felszabadulás után felálló diktatórikus rendszereknek.

Az Európával, katonáival, kereskedőivel vagy a III. köztársaság néhány tanítójával (R. Chemain, „La ville dans le roman africain”, 1981) való erőszakos találkozás szülte irodalom fejlődését egyszerre több területen követhetjük nyomon. E területek az irodalmi korpusz egészét érintik, amely még mindig nem vált szét nemzeti irodalmakra – annak ellenére, hogy erről vita folyik.

ASSZIMILÁCIÓ Az asszimiláció-párti irodalom, amelyet az „asszimilálódottak” vagy „fejlettek” irodalmának is hívtak, az európai iskola műve volt a harmincas években, a két világháború után. A könyvek, melyek elé gyarmati hivatalnokok írtak előszókat vagy a szenegáli St. Louis-ban található Ecole William Ponty dráma-képzése Franciaország „civilizáló misszióját” erősítették meg. Az Antillákon a „Batoualá”-ért Goncourt-díjat kapott René Maran kormánytisztviselő, Dahomeyben P. Hazoumé „Doguicimi”-je, majd David és Birago Diop Dakarban, B. Dadié Elefántcsontparton különbözően értékelt irodalmi minták teremtoi. L.S. Senghor éleszti fel a Césaire, Dubois, Richard Wright, Alioune Diop nevéhez is fűződő, Párizsban megálmodott négritude-mozgalmat, amely 1939 és 1966 között éli virágkorát. Az identitáskeresés ismét az eredeti kulturális örökséghez viszonyít és Hampaté Bât, a fulbe beavatási mesék fordítóját a múlt átörökítőjévé lépeti elő. A benini Puis Stanislas vagy a kameruni Marcien Towa pedig az ősi értékek kizárólagossá tétele ellen láznak fel.

KRITIKAI REALIZMUS Az ezt követő időszak uralkodó irányzata a „kritikai realizmus”, mely a sartre-i regény hagyományaihoz kötődik. Az ötvenes-hatvanas években megjelenő elkötelezett regények a gyarmati rendszer ellen szállnak síkra –mint a kameruni F. Oyono vagy a szenegáli Sembene Ousmane művei, a „Les bouts de bois de Dieu”, „L'harmattan” és később Camp Tiaroye. Röviddel ezután, ugyanezek az írók emelik fel szavukat az 1960 után felállított bürokrata-rendszerek ellen („Le mandat”, „Borom Sarret”, „Xala”, „La noire de”). A neokolonializmus, majd a felszabadulások után létrejövő totalitárius rendszerek ellen lépnek fel: Ahmadou Kourouma, Mongo Béti, Henri Lopes a „Le

pleurer-rire”ben, Tchicaya U Tam’si, Sony Labou Tansi a hetvenes-nyolcvanas években. Voltaire-t és Diderot-t vallják mestereiknek.

Epigonjaikat, a tanítványokat és a gyakran silányabb minőségű imitátorokat inkább a politikai elkötelezettség, mint a művészi alkotás igénye vezérli. A vallomástétel, a panasztevés és meggyőzés vágya az írások kiürüléséhez vezettek. A szociológiával és politikával átitatott irodalom már nem annyira az olvasó érzékenységét vagy képzeletét győzi meg. Az 1975-ös yaoundei konferencián a szövegek kiüresedését állapítják meg.

„MÁGIKUS REALIZMUS” „A frankofon hang új bővületének” neveztük (Université de Bordeaux III, 2001) a válaszképpen megjelenő új mítoszteremtést. Az írók egyre inkább az eredeti kultúrából, a hiedelmek, rituálék, énekek és mondák világából merít ihletet csakúgy mint a bennszülött vagy idiomatikus nyelvből, az „afrikai franciából”. „A mágikus realizmus”, mely hasonló ahhoz, amit a latin-amerikai írók vesznek védelmükbe, ismét népszerűvé válik. A modern politikai kritikához elválaszthatatlanul kötődik és párhuzamosan idéz múltat és akaratot. Kongóban két író, U Tam’si és Tansi illusztrálják ezt a folyamatot. Előbbi, a két világháború közti időszak szülötte és a gyarmati rendszer, majd a felszabadulás utáni politikai rendszerek hangos bírálója, a bachelard-i négy elem, a föld, a víz, a repülés és a tűz harmóniáját idézi tetralógiájában („Les cancrelats”, „Les méduses”, „Les phalènes”, „Les fruits si doux de l’arbre à pain” – 1980-1987)?

A kongói irodalom fenegyerekének, Sony Labou Tansinak írásai egyszerre szubverzívek, leleményekben gazdagok és átütő erejűek. A mondavilág és a kollektív mítoszok elevenednek meg bennük (ld. CRDP cikk). Az ördögi bérgyilkossal, a nemzet meggyilkolt atyjának tüzes látomásával antitézisként állítja szembe a pigmeust, aki részese az őserdő titkainak és az új királynő, Chaïdana beavatási ceremóniamestere. Az érintetlen természet kultuszának ideológiája inkább a rousseauizmusból, mint Voltaire-től ered. „La vie et demie”, „L’Etat Honteux”, „L’Antépeuple”, „Les Sept solitudes de Lorsa Lopes”, „Les yeux du volcan”, „Le commencement des douleurs” (posztumusz) 1979 és 1995 között jelennek meg örökérvényű ideológiát képviselve.

A kilencvenes évek küszöbén Henri Lopes, a tehetséges politikus és satirikus elbeszélő áttér a lírikus hangvétélű írásokra. Három, személyes élményeket tárgyaló regénye jelenik meg: „Le chercheur d’Afrique”, amely a gyermekkor és a történelem újragondolására hív és önéletrajzi írás, a „Sur l’autre rive”, amely a diaszpóráról elmélkedik, míg a „Le lys et le flamboyant” a keveredés, a bolyongás, a keresés dicsérete. A személyes élményekkel való megbékélésre tett kísérletről lenne szó?

Ahmadou Kourouma újból kiadja a csodálatos „Soleils (noirs) des Indépendances”-t. 1968-ban először publikál leleményekben, kétértelmű szavakban gazdag és metsző ironiával tarkított francia-malinké nyelven: könyvét a kritikusok dicsérete előtt sértődöttség fogadja. Az 1990-ben megjelenő „Monnè, outrages et défis” a múlt század utolsó tizedébe való belépést jelzi: humoros paródiává szelídíti a gyarmati háborúkat, a két világháborút, a gyarmati függés alóli felszabadulást.

Az újra felfedezett szimbólumrendszerek átformálják a szövegeket. Az újjászülető mítikus díszletből kimagaslik a király figurája, akinek könyörületessége a gyarmati tisztok vagy a francia pártok küldötteinek képében értékelődik le. A bérgyilkos alakja társul a király

mellé, aki az idő múlását és a tolmácsot jelképezi. A tolmács a szó birtokosa: ő Djelliba, a mesemondó-varázsló, az író őse.

Az 1998-ban megjelenő „En attendant le vote des bêtes sauvages”-ban még mindig a közelmúlt újraértékelése a cél, valamint a jelenkor problémáinak kezelésére való felkészülés. „Allah n'est pas obligé d'être juste envers les choses d'ici bas” a 2000. évbe lépés tragikumát jelzi. Az elefántcsontparti író keserősége azt jelentené, hogy az exofon írás az egyedüli üdvözítő út? A szörnyűségeket bemutató ciklus végén tudja meg az olvasó, hogy a narrátor azért írta meg művét, mert egy haldokló, mielőtt búcsút vett az élőkől neki ajánlódkozta „a Petit Robert-t, a Larousse-t és az Afrikai francia szótárát” ... Az írás kezdetleges szerepe kerül újra előtérbe.

DICHOTÓMIÁK Megállapítható, hogy az elszakadás, a törés a francia kultúrkörnyezetben már a múlté. A szakadás ma belülről fakad: a társadalmakban és az írásokban keresendő. Két alapvetés áll egymással szemben. A véres krízisek – a várakozásokat meghazudtolva – terrorisztikus hangulatot táplálnak.

Ezt a kettősséget az új történelmi helyzet hozza? A La Baule-ban megrendezett konferencia, amelyen az államfőket a gazdasági segítség fejében társadalmi igazságosságra szólították fel, a berlini fal 1989-es lerombolása, a több afrikai országot is támogató Szovjetunió és az NDK szétrobbanása, a hidegháború vége, amely a kétpólusú világ koncaivá tett egyes államokat, elindítottak egy – azóta hiábavalónak bizonyult – mozgalmat, melynek célja az egypártrendszerek és a totalitárius rezsimok kiirtása volt. Kevés szerző tesz említést erről a nemzeti konferenciák által fémjelzett és a demokratizálódást követő időszakról.

Eközben Boundzedi Dongala a „Les petits garçons naissent aussi des étoiles” (Du serpent à plumes, 2000) lírai és szarkasztikus soraiiban egyaránt jelen van a humor, a tudományos elmélet és a reménykedés.

A belső törések vajon meddig maradhatnak fenn? Testvérgyilkos háborúk, népiirtások tartanak fenn skizoid rendszereket. A kongói költőnő Tsibinda a „Mayombe ma tombe”-ban (BAJAG MERI, 2000) a polgárháborúktól megosztott ország metaforáit idézi: „corps démembrés/ là un bras, là une jambe / on enterre sans tête²”, és tovább: „rêves en morceaux (...) nous sommes vivisectionnés, sidaisés³”, egy darabjaira hullott országban.

A szakadások és együttműködéshez vezető megbékélések közötti dialektika a vizsgált francia nyelvű művekben továbbra is jelen vannak. Többféle irányvonal is megtalálható ebben az irodalomban, amelyet visszhangos jajkiáltás és békés összhang-keresés oszt meg. Az egyszerre két irányba indulás adja J.B. Loutard műveinek alap gondolatát. „Le Serpent austral” (1992) szinte reszket a viharra élénkült szélforgásban. A költő Dél-Afrika felé tesz kitérőt, hogy „az Egyenlítő pengeélén táncoló” Kongó drámáját kiáltva világgá. Az álmodozó hangvétellű „Le Palmier-Lyre” ezzel szemben a tragikus sorsú hitves asszony figuráját fogalmazza újra.

Ily módon az írás lassanként túlmutat a szakításokon. A poéta a képzelet éjszaka-szimbolikájából, a termékeny eredeti kultúrából merít. A képek misztikus szimbolikája összemosza a szélsőségeket.

² „szétszakított testek / itt egy kéz, amott egy láb / fej nélkül temetnek”

³ „álmok darabokban (...)élve boncolnak, aids-szel fertőznek meg minket”

A közvetítő szerepet vállaló kritikus felkészültségét kérdőjelezi meg az a tény, hogy az idézett szerzők a szóbeli hagyományokból táplálkoznak. A kritikus képes megismerni az arab világot (Henri Corbin, Vincent Monteil), afrikanisztikát tanulni Zahantól vagy Bától és beépíti az antropológiát vizsgálódásaiba, hogy hozzáférjen a Másikhoz, annak különbözőségéhez, mintha ő maga is a „beavatás mesterévé” válna.

A harmóniateremtés igénye tény. Néhány mű csatlakozik ahhoz a törekvéshez, hogy új karaktert formáljon e választásokkal való megbékélésen keresztül. Észak-Afrikában csakúgy, mint a trópusi vidékeken, egyes szerzők szükségét érzik, hogy életük szórványos eseményeit összefűzzék. Ez történik Boudjedra „Timimoun”-jában (1997), ahol egy utasokat szállító kocszi idegenvezetőjének alakjába bújva utazik a Szararán át az oázis felé. Driss Chraïbi megírja a „Vu, lu, entendu”-t, a szenegáli Birago Diop pedig a „La plume rabouée”-t. A valóság töredékeinek „összekötésére” való törekvés hozza magával ezt a közös gyakorlatot.

Ha választani kellene, nem egy jellemző művet, hanem az új írásokban előtűnő emblematikus alakot, a közvetítőére esne választásunk: „kormányos, tolmács és próféta”, írtam a közelmúltban (Université de Nice, 2001-ben megjelent cikkem). H. Lopes főhőse a „Le chercheur d’Afrique”-ban a pirogosra emlékezik, aki a félvér gyermeknek védelmet nyújtó fák fonta alagútban bújik meg. A „L’antépeuple” révésze két város között szállítja a szökevényt: a városokban Kinshasára és Brazzaville-re ismerünk rá. A pokol felé igyekvő Charon kel életre a szenegáli Boubacar Diop „Le cavalier et son ombre”-jában, ahol a hős a rejtélyes utazóra várakozik, hogy átvigye a másik oldalra.

A próféta Simon alakjába bújik, aki csodálatos ruháját odaadja egy katonának az „Elenga qui viola aussi le prophète” (Tchicaya, 1980) című novellában. André Grenart Matswa látomásbéli apát testében kel új életre a „La vie et demie”-ben, aki a gyarmatosítók egyik rettegett szinkretikus vallásának vezetője, sötét hatalmakkal felruházva, melyeket Lumumba, a történelmi és irodalmi kiválóság, alakjába is belevetítettek

A „L’étrange destin de Wangrin” (Hampaté Ba, 1974) címében szereplő tolmács, Soumaré mint a gyarmati hatalmak és a helyi vezetők közötti közvetítő (Kourouma – 1990) mitikus alakokká lépnek elő. A többnyelvű „mesemondót” felváltja az író.

A francia nyelven író poéta sajátos módon ment át értékeket és a szavak segítségével válik közvetítővé: a szóbeliség és az írás, a feketék és fehérek kultúrája közti átmenetet biztosítja, hidat épít Afrika és a világ többi része között. L.S.Senghor szerint a francia nyelv az olvasótábort hivatott bővíteni, így az az univerzálishoz való hozzáférés eszköze. Költő és közvetítő kívánt lenni Joal ura és nyomában a francia nyelvű afrikai író. Így a magát transzcendensnek valló mozgalomban a számos törés és szakítás túlhaladottnak álmodhatja magát.

Mára azonban, amikor többek között az Antillákról származó értelmiség az univerzális fogalmát értelmezi újra, kockázatosnak tűnik Afrikát és az afrikai kultúrát egyetlen tömbként értékelni. Akárcsak francia nyelvű maghreb irodalmakról beszélni egyes számban. Létezik az afrika-közi komparatista megközelítés – igaz nem régóta –, amely a Sahel vagy a nyugati part irodalmaira koncentrál, valamint a közép-afrikai esőerdők vidékein született művekre, például a bantu irodalomra. Vannak közös pontok, mint a dél értelmezése, amely az említett térségek mindegyikén a tragikus pillanat jelképe, amikor eltűnik az árnyék és a

szellemek pusztítanak és ahol az éjszaka az újjászületés szimbóluma. Az U Tam'si költészetét átható föld, tűz és vulkáni erők a szenegáli, karibi lírában vagy a szigetvilág költészetében is megmutatkoznak.

A mai felállás azonban a Nyugathoz való viszonyban is egyfajta dichotómiát fedez fel. A létező viszonyrendszer felborulni látszik és ez a folyamat két irányba hat. A Földközi-tenger déli partjának kollektív képzelete európai művekben köszön vissza. Bevándorlók nevéhez fűződik a „Brazzaville sur Seine”. A francia Patrick Grainville Ahmadou Kourouma művéből merít ihletet (ld. Roger Chemain cikke). Michel Tournier „La goutte d'or”-ja az algériai szövegre válaszol.

BELGA ÉS QUÉBEC-I IRODALOM A feszültség a két pólus, az anyanyelv és az írás nyelve között áll fenn. A kulturális és történelmi törések megsemmisítést és újjászületést generálnak. Matematikai képlet – vagy inkább új élet születése? – más geokulturális közegben talál önigazolást. Dichotómiák jellemzik a belga francia irodalmat, ahol Henri Bauchau részben önéletrajzi művének „La déchirure” címet adta.

Kanadában, de legfőképpen Québec-ben ez a seb az angol nyelv és kultúra gyűrűjébe szorult frankofon irodalom szétszakadását okozza, amely különáll az észak-amerikai kultúrától. A bemenet és kimenet közti feszültség megosztja a vagy kizárólag feminin vagy jellegzetesen maszkulin irodalmakat.

A Karib-szigetek frankofon irodalmi, melyek bimbózó, többarcú, kreolizált kultúra örökségei, az „egész világot” és a jövőt vetítik előre E. Glissant szerint, aki a kitörést pozitívnak és konstruktívnak, a szülő nőéhez hasonlónak tartja.

Nem tehetünk többé úgy, mint aki nincs tudatában a XX. század második felének e jelenségével, mely a frankofónia hozzájárulását jelenti a világ irodalmi örökségéhez. Nem merevek és nem állóvízszerűek, a kettős kulturális gyökerekre sem „szakadarsággal” válaszolók ezek a hajdan minor ellen-irodalmaknak tartott mára pedig egyre meghatározóbb irodalmak. Dinamizmus jellemzi őket és a szakadásokon vagy a feszültségek áthidalása mellett, többé nem vitatható el tőlük erőteljes kisugárzásuk.